

sorozata, és sokszor nem is több ennél. A Szent Bertalan éj megelevenítése ugyan nagy helyet kap benne, mégis igazat kell adnunk Lukács Györgynek s másoknak abban (Lukács 59), hogy a nagy történelmi leszámolás, valamint a regényhősök sorsa között nem jött létre szerves kapcsolat.

Valóban, gyakran arra kell gondolnunk, hogy Mérimée – voltairianus nézeteire büszkén – nem is igen kívánta elemezni a túlhaladott (lenézett?) korszak emberének vallástól, felekezetiiségtől mélyen átítatott eszmevilágát. *A rajongók* Kemény Zsigmondja aligha helyeselte volna a hugenották lemészárlásának itteni megjelenítését. Mérimée szemében mindez – némi bujtogatás mellett – a párizsi lakosság, a „tömeg” alacsony indulatának, elvakultságának következménye. Scott és Kemény a vallási viszályok rajzában nem fedkeztek meg az uralkodó körök befolyásáról, egyúttal azt is kiemelték, hogy etnikai, vagyoni különbségek éppúgy szították az ellentéteket, mint százados gyökerű gyűlölségek.

Helytelen volna pusztán a választóvonalak kiemelése. Keménytől távol állt az eszmétörténeti ahistorizmus, továbbá a tragikum s az igazán mély lélektaniség kerülése. Annál inkább magáénak vallhatta volna a francia író pártatlanságra, a források sokoldalú felhasználására törekvését, azt, hogy a szerző lenézte a ruhák és fegyverek szokványos, pontoskodó bemutatását. (Ez utóbbi a skót mester jelentéktelenebb tanítványainak legfeltűnőbb ismertetőjele. Hányszor kell átrágni magunkat az effélén Jósikát olvasva!)

Lezárásul elmondhatjuk, hogy Kemény Zsigmond több vonatkozásban is magáévá tette Scott regényírói módszerét. Ő is vallotta a források tiszteletét, a nagyobb összefüggések keresésének s a szükséges anakronizmusnak az elvét, regényei központjába általában nem történelemformáló személyiségeket állított, elutasította a nyelvi archaizálást. Mindketten erősen ragaszkodtak szülőföldjükhöz, az ottani folklór és nyelvjárás irodalmi gyümölcsöztetésében a nemzeti jelleg kibontakozásának egyik föltételét ismerték fel. (Tagadhatatlan persze, hogy *A rajongók* szerzője gyérebben és főként áttételesebben adósa a népköltésnek, népi hiedelmeknek, mint skót elődje.)

Nem hunyhatunk szemet írói természetük különbségei előtt, tudnunk kell, hogy eltéréseiket csak növelte elűtő koruk és környezetük. Scott a mesélésre, derűs életképek szerzésére hajlik, Keményben döntő elem a tragikus komorság, a lélekelemzés szenvedélye. Számolnunk kell azzal, hogy a *romance* műfaja és Fielding mellett a *gothic novel* irracionalizmusa is befolyásolta a skót mestert, míg Keményt éppúgy formálta a század elkötelezettsége a természettudományos módszereknek – mint Balzac, a romantikaellenesség avagy az 1849 utáni önfegyelmező kijózanodás. Másképpen gondolkodtak a sikerről, az írói toll vagyongyűjtő hatalmáról is. Scottot hosszú ideig megrontotta, rutinossá tette a diadal és kiadóinak tömegtermelést követelő magatartása. A megígért tiszteletdíj Keményt se vitte mindig jó irányba (gondoljunk pl. *Deborah* című kiérleletlen kisregényére), magatartását mégis az erkölcsi komolyság, szerzői felelősségtudat határozta meg elsősorban.

Számos követője, kiváló követője csak olyan szerzőnek lehet, aki maga is nagyszabású irodalmi jelenség. Walter Scott ilyennek számít. Arra azonban sok példát gyűjthetünk az irodalom- és művészettörténetből, hogy a követők között gyakran olyanok is akadnak, akik esztétikai értékekben meghaladják mesterüket. Talán nemzeti elfogultság nélkül állapíthatjuk meg, hogy Scott és Kemény esetében szintén erről van szó.

Nagy Miklós

Adalékok József Attila utolsó éveire

József Attila és Wilhelm Reich

Egy *ÉS*-beli glosszájában (*Ki íratta a Szabad ötleteket?* 1988. máj. 13.) Vezér Erzsébet egyebek között azt írja, hogy „József Attila jártas volt a pszichoanalitikus irodalomban,

jól ismerte Freudot, Ferenczit, *Wilhelm Reichet* stb. ” E véleményével hiba volna vitakozni, hisz minden jel arra vall, igaza van. Mégis: hogy ilyen nyugodtan, hogy ilyen kategorikusan állíthassuk ezt — főleg Reichet illetően — , ahhoz még sokat kell tennie a filológiának. (Erős Ferenc, aki egy tanulmánya függelékében a magyarországi Reich-recepciót is fölvezolta, szerényebb. Ő még — követendő óvatossággal — csak azt írta: „ »A SZEXPOL-szemlélet« jelenik meg a korszak egyes baloldali íróinak publicisztikájában is”, s zárójeles fősorolásában elsőnek József Attila *Az ifjúság nemi problémái* című írását említi. Erős Ferenc, *Wilhelm Reichről*. Medvetánc, 1983. 2–3. sz. 184.]])

A költő jegyzetfüzeteinek egyikében azonban bizonyíték is van a költő Reich-ismeretére. A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött JA 529 jelű dokumentumban van egy följegyzés, amely bizonyítja: a költő csakugyan ismerte Reich munkásságát.

A József Attila kezétől származó följegyzés a következő:

Zeitschrift für Politische Oekonomie und Sexualpolitik.
Minden eddigi számát!
Verlag für Sexualpolitik, Kopenhagen Postbox 827

Ez a folyóirat — mert a följegyzés kétségkívül egy folyóirat címét, kiadóját s a megrendelésre irányuló szándékot tartalmazza — Wilhelm Reich Dániában kiadott SZEXPOL folyóirata! Ezt rendeltette meg József Attila. S hogy meg is kapta a folyóiratot, jelzi a följegyzésen olvasható, de már idegen kéztől származó pótlólagos jegyzet. Bal oldalt, fönt: 934/35–36. Jobb oldalt, ugyancsak fönt: P 43.20 *Cserépfahíhoz*. A sorok közé pedig egy dátum van beszúrva: II/15. Mindez, „lefordítva”, azt jelenti: a költő a folyóirat addig megjelent 1934–35–36. évi számaint kapta meg, az egész rendelés 43 pengő 20 fillérbe került s a rendelést a Szép Szó kiadója, a költőnek is régi barátja, Cserépfalvi Imre bonnyolította le. (A költségeket is alighanem ő állta.) A megrendelt példányok pedig, ha jól értjük, február 15-én érkeztek meg.

Ki hívhatta föl a költő figyelmét a folyóiraatra (aki egyúttal a kiadó címét is megadta)? Nem tudjuk, elvben többen is szóba jöhetnek (pl. Kulcsár István) — nem lehetetlen azonban, hogy az az Ernst Strauss adta a tippet, akinek kezeírásával (?) az alábbi cím is megtalálható a „rendelés” alatt: *Dr. Ernst Strauss Paris 15e Square Leon Guillot*.

Mit köszönt meg Freud?

József Attila válogatott levelezésének kötetében (1976) van egy kártya Sigmund Freudtól. Magyarra fordított szövege csupán ennyi: *Nyolcvanadik születésnapom megünneplésében való részvételért fogadja szíves köszönetemet* — s ez is előnyomtatott szöveg, csak az aláírás származik Freud saját kezétől. A sajtó alá rendező, Fehér Erzsébet úgy vélte, e kártyával Freud a költő Freudnak ajánlott, *Amít szívedbe rejtész* című versét köszönte meg. Sőt azt is föltételezi (magyaráztaképpen), hogy e verset valaki le is fordította a mester számára németre.

Elvben lehetséges ez a magyarázat, de nem valószínű. Márcsak azért sem, mert egy olyan nagy pszichológus, az emberi (s alkotói) lélek olyan nagy ismerője mint Freud, aligha hagyta volna szó nélkül a verset s ha hosszabban nem, egy félmondatban utalt volna rá. A köszönőkártyára, úgy vélem, más: egyszerűbb és „stílusosabb” magyarázat van.

A magyarázatot a *Magyar Hírlap* 1936. május 7-i tudósítása, *A 80 éves Freud üdvözlése* adja meg. E cikkből kiderül, Freud születésnapjának megünneplésére nemzetközi bizottság alakult, s e bizottság levélben üdvözölte a nagy tudóst.

E levél szövege — melyet a *Magyar Hírlap* magyar fordításban közzé is tett — a következő:

FREUD Zsigmond 80. születésnapja kedves alkalom nekünk arra, hogy szerencsekívánatainkat és hódolatunkat fejezzük ki előtte: aki az emberről való új és mélyebb tudásunk megeremítője, aki működésének minden területén — vagyis mint orvos, lélekbúvár, bölcselő és művész — egyaránt jelentékeny alkotott, látnok és gyógyító, akit immár két nemzedék tekint útmutatójának és vezetőjének a lélek eddig nem ismert világaiban. Magányos és önálló szellem ő, „férfias bajnok

és tekintete érces”, ahogy Nietzsche mondja Schopenhauerről, gondolkodó és kutató, aki képes volt egyedül lenni s aki utóbb egész sokadalmakat vonzott és vitt magával és rendületlen haladván a maga útján, utat tört oly igazságok felé, amelyek veszéllyel fenyegettek, mert felfedtek sok mindent, amit az ember félve palástol s a homályba világot vetettek.

Nem szűnt meg problémákat felvetni oly területeken, ahol a régi szemlélet mértéke ilyet nem ismert; mint kutató és felfedező, sokszorosan megnövelte a szellemi bűvárkodás eddigi terét. És akik tanai ellenfelei voltak, még azok is adósai azért az ösztönzésért, amelyet az alkotó gondolat tőle kapott. Bármit módosít vagy változtat is majd bűvárkodásai egyik-másik eredményén a jövőendő, semmi sem hallgattatja el többé azokat a nagy kérdéseket, amelyeket Freud Zsigmond az emberiségtől kért — és amit világossá tett, tartósan többé nem homályosulhat el. A fogalmak amelyeket megalkotott és a szavak, amellyel megnevezte azokat, ma már maguktól értetődők, az élő nyelv alkatelemei: a szellemi tudományok minden terén, az irodalmi és művészi bűvárkodásban, a vallás- és östörténetben, a mythológiában, a népismeretben, valamint a nevelésstanban, de nem kevésbé a költészetben is — hatásának mély nyoma látszik s ha van valami, ami e nemzedék alkotásából maradandó: az ő gondolkodásának ereje az, amely felejthetetlen marad a lélektan tudományában.

Mi, akik szellemi világunkat Freud bátor élete-műve nélkül ma már elképzelni se tudjuk, boldognak érezzük magunkat, hogy e nagy Fáradhatatlan itt van köztünk és törhetetlen erővel tovább dolgozik. Adja Isten, hogy hálás érzésünk még sokáig kísérhesse a nemes és tisztelt Személyt utain.

H. G. WELLS
VIRGINIA WOLF
STEFAN ZWEIG

THOMAS MANN
ROMAIN ROLLAND
JULES ROMAINS

A levelet azonban megszerkesztőin túl mások is aláírták, így — a *Magyar Hírlap* közlése szerint — Lagerlöf Zelma, Knut Hamsun, Coudehove-Kalergi, G. Ferrero, André Gide, Yvette Guilbert, Elisabeth Bergner, W. Somerset Maugham, André Maurois, Karin Michaelis, Paul Morand, Karl Olivecrona, Pablo Picasso, Jean Rostand. Mi több — s az egész akció itt válik számunkra érdekessé — a levelet magyarok is aláírták, a *Magyar Hírlap* szerint az „aláírók között a magyar intellektuális élet számos jelese is szerepel, közöttük [kiemelés tőlem — L. A.] Ignotus, Márai Sándor, Kernstok Károly, Kosztolányi Dezső, Földi Mihály, Lesznai Anna, Füst Milán, Moly Tamás, Nagy Lajos, Pátzay Pál, Révész Béla, Szilágyi Géza, Vágó József és még számosan” [ez utóbbi kiemelés is tőlem — L. A.]. Megítélésem szerint elképzelhetetlen, hogy egy ilyen kollektív üdvözlőiratot József Attila ne írt volna alá. Neve csupán azért nem szerepel a *Magyar Hírlap* közlésében, mert a közleményt fogalmazó újságíró nem tartotta fontosnak az ő nevét — s még számos más író nevét is — megemlíteni.

Úgy vélem tehát, József Attila e nemzetközi kezdeményezésű akcióban maga is aláíróként szerepelt s ezt köszönte meg neki Freud.

Ez megmagyarázná, hogy a köszönetnyilvánítás miért csak egy előnyomtatott kártya formájában, minden egyéniesítés nélkül, rutinszerűen történt.

Egy különös játék

A József Attila-irodalomnak immár közhelye, hogy mily nagy jelentőséget tulajdonított a költő a *játéknak*. Versben is, prózában is vallott róla, s emlékezők sora tanúsítja, hogy a játékról nemcsak beszélt, művelte is azt, a legkülönfélébb formákban. Előbb-utóbb elkerülhetetlen lesz tehát, hogy egységes képbe rendezzük el mindazt, ami e vonatkozásban tudható. Most, e munka helyett mégis csak egy eddig nem ismert adalékra hívom föl a figyelmet. Ez alighanem önmagában is érdekes.

A Petőfi Irodalmi Múzeum JA 372 jelzetű dokumentuma a költő több 1936. évi följegyzését tartalmazza. E dokumentum 10. lapján az alábbi, József Attila kezétől származó szöveg olvasható:

AJSŐ	BKT	CLU
1	2	3
Derék, határozott, elfogulatlan	Szerény, békés, érzelmes emberkedvelő	Élénk, tehetséges, bátor
DMV	ENX	FOYÁ
4	5	6
Nem mindig szerencsés, nem tud a pénzzel bánni	Lelkendező, de nem kitartó. Idealista	Merész, becsületes, nagy lelkű, szerencsés
GPZ	HQÜ	IRÉ
7	8	9
Zárkózott, meg nem értett, költői hajlamú	Erélyes, uralomravágó, kissé zsarnok, szerencsés	Tehetséges, művész- hajlamú, megnyerő

1 ⑥ 7 1 ⑤ 6 ① 2 2 ⑨ 3 ①
J O Z S E F A T T I L A

$$\begin{aligned}
 6+5+1+9+1 &= 22 = 4 \\
 1+7+1+6+2+2+3 &= 22 = 4 \\
 6+3+1+6+1 &= 8 \\
 2+7+4+2+7+6+3+9 &= 40 = 4 \\
 8+4 &= 12 = 3 \\
 2+9+2+8+7+6+3 &= 1 \\
 1+1+3+1 &= 6 \\
 1+1+9+6 &= 8 \\
 2+9+2+1+2+4+5 &= 7
 \end{aligned}$$

Önkéntelenül fölvetődik a kérdés: Mi ez? Van-e, s ha igen, mi a logikája ennek a följegyzéssornak? A válasz, sajnos, nem könnyű. Annyi bizonyos, ez egy sajátos, horoszkópszerű önelemző teszt, mely a név és a személyiség közötti — irracionális — kapcsolatra épít, hisz a névnek valamiféle személyiségdetermináló (vagy személyiségkifejező) szerepet tétel. A költő logikáját egy pontig követni is lehet, számításai második fele azonban számomra már rejtély.

Annyi bizonyos: a költő 1-től 9-ig sorrendben fölírta az egyjegyű pozitív számokat, majd e számokhoz ábécé rendben hozzárendelte a szűkített ábécé betűit úgy, hogy az egyes számhoz az *a*, a kettes számhoz a *b*, a hármas számhoz a *c* betű került (s így tovább), a sorrendben tizedik betű azonban újra az egyes számhoz rendelődött oda s ez a számozási-csoportosítási gyakorlat addig tartott, amíg volt betű az ábécében. Így minden betű kapott egy egyjegyű számot, azaz minden betűhöz hozzákapcsolódott egy érték. Az is jól látható, hogy a számokhoz és a betűkhöz — kilenc csoportban — egy-egy személyiségképlet is kapcsolódott. Azaz: szám, betű és személyiségkarakter között valamiféle (irracionális) azonosság tételződött.

Világos a következő lépés is. A költő fölírta nevét: JOZSEF ATTILA — így ékezet nélkül, hisz annak láthatóan, nem volt szerepe. A név betűi fölé pedig sorban odaírta az ahhoz a betűhöz „tartozó” számot, s így egy számsort kapott, amely — föltételezzük — valamilyen személyiségtipizálás alapja lehetett. Itt, e ponton azonban bizonytalanná válik az alkalmazott logika; nem érthető, innen hová s hogyan jut el a költő. Annyi csak a bizonyos, két számsort képezett nevének betűi alapján: egyet a magánhangzókhoz „tartozó” számokból, egyet pedig a mássalhangzókhoz tartozókból. Számításai azonban innen már követhetetlenek.

Miről árulkodik e furcsa játék? A válasszal nagyon óvatossá kell lennünk; a számítások meg nem értett második része szükségképpen korlátozza, csonkává teszi értelmezésünket. De annyi világosnak látszik így is: József Attilát foglalkoztatta saját személyisége,

s ennek megértéséért még — ha csak játékból, tehát csak félig-meddig komolyan is — irracionális eszközökhöz is folyamodott. Kétségtelen ugyanis, hogy e játéknak az alapja az a föltételezés, hogy a név s a személyiség között összefüggés van, s a név „eemzése”, meghatározott kód szerinti „értelmezése” megmutatja a személyiség képletét. József Attilának ez a ki tudja, mennyire komolyan vett föltételezése két szempontból bír érdekességgel. (1) Ez a játék is megerősíti, amit eddig is tudtunk, hogy ti. József Attila — elbizonytalanodván én-tudata — valamiféle bizonyosságra vágyott, s ez a vágy benne igen mélyről fakadt; még játékaiba is beleszüremlett. S úgy látszik, célja érdekében még az irracionális eszközöktől sem zárkózott el. (Tudjuk, jósnőnél is megfordult.) (2) Érdekes s mindenképpen nagyon jellemző, hogy ebben az én-faggató játékban fontos szerepe volt számára saját *nevének*. Úgy látszik, ez a játék is megerősíti, hogy a költő számára a név különleges státusú létező s egyben identitása része is volt.

Lengyel András

Pásztor Lajos „Két gyöngyösi betlehemes misé”-jéhez*

Sajnálatomra kapcsolatom a szerzővel megszakadt. Így nem tudtam értesíteni a misékre vonatkozó kutatások eredményéről.

Amit dolgozatában közölt véleményemben említettem a művek valószínű eredetéről, beigazolódott. Mária Jana Terrayová, a pozsonyi Szlovák Tudományos Akadémia Művészettudományi Intézetének kutatója 1967-ben az addig kallódott Žilinský kancionál első részében megtalálta *Harmonia Pastoralis* cím alatt a két misét latin–szlovák szöveggel, szerzőnév nélkül. A kancionál második része *Prosae pastorales compositae et conscriptae a Patre Claudiano Ostern Solnae* cím alatt 25 egy- és kétszólamú szlovák karácsonyi, újévi és háromkirály éneket és pastorellát hoz; a Claudiano Ostern név alá későbbi kéz Ed:Pa:t jegyzett az Edmundus Pascha név rövidítéseként. A címbeli Ostern név a Pascha német fordítása, a Claudianus pedig a morva–szlovák franciskánus Edmund Pascha (1714–1772) testi állapotára utal: három Passionaléjának (1770–1772, Prešov-Pruské-Zilina) kettejében közölt képén két mankóra támaszkodik. Terrayová 1968-ban a *Harmonia Pastoralis* első, F-dúr miséjét hanglemezen adta ki (Edmund Pascha: *Vianočná omša F dur a koledy*. Praha–Bratislava, Supraphon), majd 1987-ben három füzetben annak faksimiléjét, átírását és kísérő tanulmányát adta közre (*Edmund Pascha 1714–1772 Vianočná Omša F dur – Weihnachtsmesse F dur Harmonia Pastoralis*, illetve *Edmund Pascha a jeho Vianočná Omša – Edmund Pascha und seine Weihnachtsmesse F dur*, Bratislava). Bár ez utóbbiban nem tér ki a szerzőség kérdésre, nyilván a Žilinský kancionál második részének címe (az első rész címének kvázi folytatása), szerzőjének bizonyossága és a kétszólamú darabok stílusának egyezése a misékkal (és talán a passionálékkal is?) természetesnek ajánlotta Pascha szerzőségét.

Ami már most a gyöngyösi kéziratot illeti: Zrunek G dúrban írt példánya nemcsak a trópusok szövegében különbözik a zsolnai kancionále miséjétől; zenéje sem pusztán annak transzponált változata. Főleg kihagyásokkal és egyszerűsítésekkel jelzi, hogy szerényebb együttesek számára szól, de nem egy helyen transzponál vagy esetleg élénkít, mint mindjárt a bevezetés első hat ütemében is. A részletes összevetés külön tanulmányt igényel.

Ha Zrunek a misék alá írta a nevét, jogosan tehetta a magyarra alkalmazás és a zenei módosítások alapján is, mint a mise „arranzálója”. A tartományfőnöknek szánt névnapkiötet amúgy is gyűjteményként szolgált ajándéknak, nem szerzeményképpen. A misék, mint kompozíciók bizonyára dedikációval kerültek volna az együttesbe.

Rajeczky Benjamin

*Lásd PÁSZTOR Lajos, *Két gyöngyösi betlehemes mise a XVIII. századból*. ItK 1986. 407–456.